

ЮРИДИЧНЕ ТЛУМАЧЕННЯ: ПРОБЛЕМИ МЕТОДОЛОГІЇ¹

У статті проаналізовано проблеми методології юридичного тлумачення, які набули підвищеної актуальності на пострадянському просторі, у тому числі й вітчизняному загальнотеоретичному правознавстві в останні два десятиліття: співвідношення науки і мистецтва, статичного і динамічного підходів у процесі тлумачення, тлумачення і правотворчості тощо.

Ключові слова: юридичне тлумачення, методологія, наука, мистецтво, статичний і динамічний підхід, правотворчість.

Тлумачення, хоч і належить до числа традиційних і, здавалося б, добре досліджених правознавством проблем, не втрачає і, без сумніву, ніколи не втратить актуальності для юриспруденції. Адже ступінь володіння правилами, прийомами і навиками тлумачення – це показник рівня загальної ерудиції, професійної підготовленості юриста, його правової культури. Не випадково у розвинутих правових державах воно завжди було і залишається одним з визначальних напрямів підготовки юристів. Тим більше це актуально для сучасної вітчизняної юридичної освіти, чому є декілька причин¹.

По-перше, практично домінуючий у радянській юриспруденції юридичний позитивізм суттєво спрощував процес і мету тлумачення, зводячи його виключно до точного і однакового розуміння і застосування закону, виявлення тієї волі, яка вкладає на законодавцем у його словесне формулювання. Тлумачення мало протидіяти будь-яким спробам відійти від точного змісту норм закону. Навіть міркування про необхідність з'ясування мотивів, якими керувався законодавець при ухваленні закону та його намірів, відкидалися, оскільки це, мовляв, призводить до порушення законності. У законодавця, що виражає волю народу, немає і не може бути жодних об'єктивних причин, щоб формулювати закон туманно і неоднозначно, ускладнювати його, тим самим практично усувається можливість для неясності і суперечностей при його тлумаченні [1, с. 344–347]. Така позиція вела до крайнього формалізму і догматизму в тлумаченні нормативних актів, і врешті спотворювала процес правозастосування.

Якщо і не зовсім ідентичні, то подібні підходи до тлумачення все ще остаточно не подолані у вітчизняній юриспруденції.

По-друге, широкомасштабність перетворень в усіх сферах суспільного життя, які постали на порядку денному після здобуття Україною незалежності, складність завдань їх ефективного правового регулювання, без якого будь-які реформи приречені, відсутність досвіду, а нерідко й належного професіоналізму у нормопроектувальників і законодавців, надмірний вплив на законодавчий (правотворчий) процес ідеологічних і політичних чинників не могли не позначитися на якості ухвалюваних законів та інших нормативних актів, призвівши до зростання суперечностей, прогалин та інших недоліків. У таких умовах потреба у кваліфікованому тлумаченні правового матеріалу стає надзвичайно важливою.

По-третє, істотно актуалізує проблему тлумачення долучення України до європейських правоінтеграційних процесів, що викликало необхідність приведення національного законодавства у відповідність до європейських цінностей і стандартів. Їх втілення у національну правову систему України не обмежується фактом офіційного визнання відповідних міжнародно-правових документів чи навіть їх імплементацією в українське законодавство. Одним з важливих способів такої імплементації є тлумачення положень національного законодавства в контексті міжнародних і європейських цінностей і стандартів. А це у свою чергу вимагає від юристів, передусім від юристів-практиків, які застосовують законодавство, системного юридичного мислення, оволодіння новими видами тлумачення з урахуванням нагромаджених сучасним правознавством знань та здобутків міжнародної, насамперед судової, практики, уміння тлумачити і застосовувати міжнародно-правові документи, до яких приєдналася Україна, не очікуючи поки вони будуть втілені (імplementовані) в національне законодавство України.

Не зупиняючись на всіх традиційних питаннях юридичного тлумачення, навколо яких

¹ Стаття підготовлена на основі доповіді на круглому столі «Проблеми тлумачення та юридичної аргументації: світовий досвід і вітчизняна теорія та практика», проведеному в рамках Днів науки в НаУКМА 21 січня 2014 р.

продовжуються дискусії у вітчизняному загальнотеоретичному правознавстві, зосередимо увагу на його аспектах, які набули підвищеної актуальності на пострадянському просторі в останні два десятиліття.

1. Юридичне тлумачення як поєднання науки і мистецтва

У пострадянській, у тому числі вітчизняній, юридичній літературі, присвяченій проблемі тлумачення, а також у відповідних розділах численних підручників і навчальних посібників з загальної теорії держави і права (так за радянською традицією дотепер продовжує називатися загальнотеоретична юридична наука), ще й сьогодні поширена думка, що тлумачення правових норм – це один з важливих елементів процесу наукового пізнання права.

Переважає більшість авторів методи юридичного тлумачення, вироблення правозастосовних рішень тощо за попередньою радянською традицією відносять до власних (приватно-наукових, окремо-наукових) методів теорії держави і права, тобто до методів, що вироблені нею і використовуються тільки в її межах. Такі власно наукові методи часто іменуються формально-юридичними, техніко-юридичними або догматичними [2; 18; 19; 20]. Вони використовуються для пізнання внутрішньої форми правових явищ і процесів, у тому числі при тлумаченні юридичних текстів [3, с. 40].

Інші автори до приватно-наукових (конкретних) методів теорії держави і права відносять герменевтичний (тлумачний, пізнавально-процедурний) метод, який «допомагає досягнути ясності в прочитанні текстів правових документів і роз'ясненні їх внутрішнього змісту...» [4, с. 33].

Урешті, окремі теоретики права в системі методології теорії держави і права виділяють особливий інтерпретаційний підхід, що охоплює методи юридичного тлумачення, з допомогою якого «виявляється істинний зміст і конкретний смисл норми права, а також визначається і роз'яснюється воля держави, що міститься в юридично обов'язкових веліннях» [5, с. 49–51].

Попри певні термінологічні відмінності, по суті всі названі автори єдині у тому, що методи юридичної інтерпретації та вироблення правозастосовних рішень – це методи наукового пізнання.

Тим часом, як підтверджує історичний досвід, природа вказаних методів, як і методологія юридичного тлумачення загалом, набагато складніша.

Ще з часів античності відомий вислів «*ius est ars boni et aequi*», який належить давньоримським юристам (за одними джерелами – Цельсу, а за ін-

шими – Ульпіану). З цього вислову починаються Дигести римського імператора Юстиніана.

Латинське слово «*ars*» у цьому вислові має щонайменше два значення – «наука» і «мистецтво», що дало підстави одним авторам на пострадянському просторі перекладати наведений вислів як «право є наукою про добро і справедливість» [6, с. 260], а іншим – як «право є мистецтвом добра і справедливості» [7, с. 33; 8, с. 744]. Ні перше, ні друге трактування згаданого вислову не отримало при цьому більш-менш визначеного змістовного наповнення щодо зв'язків права з наукою і мистецтвом. Основна увага в обох випадках зосереджується на його зв'язках з категоріями добра і справедливості.

На відміну від пострадянського простору, де за традицією значення науки продовжує абсолютизуватися, на Заході право здавна розглядається як феномен, що поєднує в собі елементи як науки, так і мистецтва. Таке поєднання характерне для всіх рівнів буття права – від формування загальних принципів права (більшості з яких ми маємо завдячувати судовій практиці), конструювання відповідних теорій, формулювання юридичних норм до класифікації юридичних фактів, розв'язання спірних ситуацій і ухвалення правозастосовних рішень [9, с. 22].

Особливо виразно вплив засобів і прийомів мистецтва проявляється у процесі юридичного тлумачення, що визнавалося ще в Давньому Римі. До прибічників розгляду тлумачення як мистецтва належав також творець теорії інтерпретації, німецький філософ, філолог і теолог Фрідріх Шлейєрмахер [10, с. 76], з іменем якого пов'язано розквіт розробки проблем герменевтики у XIX ст. Тим більше прихильників такого погляду на природу тлумачення існує в сучасному правознавстві, щоправда переважно зарубіжному. Як синтез науки і мистецтва розглядається також герменевтика.

Зустрічаються на Заході й правознавці, які зовсім заперечують в юридичному тлумаченні не тільки елементи наукового пізнання, а й пізнання взагалі. Так, почесний професор університету «Париж – 10 Нантер» М. Тропер вважає, що «теорія тлумачення є винятково функцією волі» [11, с. 191], тобто ґрунтується не на пізнанні, а на волевиявленні суб'єктів тлумачення (тлумачів). Очевидно, можна піддавати певному сумніву таку категоричну позицію автора, проте не можна погодитися з ним у тому, що теорія тлумачення, яка закликає шукати «істинний» смисл тексту за допомогою методів пізнання (особливо поширена, як зазначалося, у пострадянському правознавстві) є досить вразливою. Вона не враховує того, що теорія тлумачення може ґрунтуватися на

різних концепціях «смислу». Смысл може бути зведений до намірів авторів тексту; до об'єктивного смыслу самого тексту, незалежного від наміру його авторів, але залежного від значення слів у буденній мові або в юридичній термінології; від соціальної чи політичної функції тексту або від місця цього тексту в нормативній системі [11, с. 193]. «Оскільки кожний з цих варіантів, – продовжує М. Тропер, – своєю чергою, може бути підданий численним інтерпретаціям, то видається, що ідея про “єдиний істинний смысл” просто позбавлена будь-якого сенсу» [11, с. 193].

Для поглибленого осмислення особливостей методології юридичного тлумачення істотне значення має поняття «розуміння», яке дозволяє розширити наші уявлення про можливість освоєння людиною оточуючого середовища. Як зазначено у літературі, присвяченій методології, на відміну від пізнання, що вирішує питання про природу об'єкта, поняття «розуміння» вирішує проблему суб'єкта [12, с. 99]. Воно, хоч і знаходиться в одному ряду з пізнанням, проте не тотожне йому. Розуміння передбачає врахування в освоєнні соціальної дійсності не тільки суб'єкт-об'єктних відносин, характерних для пізнання, а й суб'єкт-суб'єктних відносин, тобто ролі суб'єктивного в практичному перетворенні об'єктивного [12, с. 99].

Світоглядні позиції суб'єкта, його моральні й політичні погляди, ментально-цивілізаційні особливості, стиль правового мислення особливо важливе значення мають у правозастосовній і правотлумачній діяльності. Пристосування юридичної норми, яка має загальний характер, до конкретної правової ситуації вимагає від суб'єктів тлумачення врахування безлічі чинників – самого змісту норми, яка застосовується, її відповідності загальним принципам права та іншим цінностям, суспільним реаліям тощо. Сам по собі закон ніколи не є єдиним і достатнім для прийняття правового, обґрунтованого рішення.

Подібно до акторів чи музикантів, які мають безліч способів зіграти п'єсу чи музичний твір у власній інтерпретації (обробці, аранжуванні), що не завжди точно відтворюють авторський текст, суб'єкти тлумачення – «правові актори» також, як правило, «грають» «п'єсу закону» більшою чи меншою мірою відмінно від його буквального тексту, яким його написав законодавець. Головне полягає у тому, щоб така гра «правових акторів» не порушувала загальної гармонії права, тобто узгоджувалася з «музикою» правової системи. У цьому контексті не можна не згадати сформульовану свого часу Ф. Шлейєрмахером основну мету герменевтичного методу: інтерпретатор повинен

зрозуміти автора та його працю краще, ніж він сам її розуміє [13, с. 6], що набуває все більшого поширення в юриспруденції. Чи не найвлучнішим у цьому плані є висловлювання Г. Радбруха про те, що «інтерпретатор може розуміти закон краще, ніж його творець, закон може бути мудрішим, ніж його автор – він, власне, мусить бути мудрішим, ніж його автор» [14, с. 107].

Така мудрість правотлумачів особливо вимагається в умовах підвищеного динамізму суспільного життя, за яким не завжди встигає законодавець.

2. Статичний і динамічний підходи до тлумачення правових норм

Статичний підхід полягає у тому, що суб'єкт тлумачення має тлумачити норми права, виходячи з того, що їх зміст залишається незмінним, тобто таким, яким його виклав у тексті закону сам законодавець. Тому воля законодавця, втілена в нормах закону при його прийнятті, не може коригуватися його тлумачами, пристосовуватися до економічних, політичних та інших умов суспільного життя, що змінюються. Цей підхід, хоч і переслідує, здавалося б, благородну мету – забезпечити максимальну стабільність правового регулювання, призводить в кінцевому підсумку до надмірної формалізації і догматизації права. На відміну від закону, текст якого є застиглим, здатним відставати від суспільного життя, право є явищем динамічним, яке має йти, як неодноразово підкреслював у своїх рішеннях Європейський суд з прав людини, «в ногу з обставинами, що змінюються», тобто змінюватися відповідно до зміни суспільних відносин, які воно регулює. Приведення права у відповідність зі зміненими суспільними умовами і потребами людей можливе двома шляхами – прийняттям нового закону, що з огляду на особливості законодавчого процесу та інші чинники далеко не завжди можна зробити вчасно, та шляхом тлумачення, пристосовуючи незмінний текст закону чи окремих його положень до нових умов та відносин, що змінилися. Це і досягається саме за допомогою динамічного підходу до тлумачення правових норм. Тим часом на пострадянському просторі ставлення до нього нерідко залишається негативним. Як зазначає, зокрема, один з провідних спеціалістів з проблем тлумачення О. Ф. Черданцев, «з точки зору принципів правової держави за наявності сучасного законодавства динамічні тенденції мають безумовно відкидатися (отвергаться)» [15, с. 81–82]. Навряд чи таке категоричне заперечення динамічного підходу можна вважати обґрунтованим. В умовах дедалі динамічнішого суспільного

життя і зв'язаного з ним швидкого старіння законодавства та іншого нормативного матеріалу динамічний підхід до тлумачення є неминучим, на що цілком слушно звертається увага у вітчизняній літературі [16, с. 118–121]. Інша річ, що для використання такого підходу необхідний високий рівень професіоналізму правотлумачів (правозастосувачів), формування у них нового стилю правового мислення. З одного боку, він має бути орієнтований на подолання все ще домінуючих у вітчизняній юриспруденції формально-догматичних підходів до тлумачення, на утвердження людиноцентристського праворозуміння (що є сьогодні визначальним для феномену тлумачення), а з другого – усвідомлення того, що свобода правозастосувача в процесі тлумачення не є безмежною.

3. Тлумачення і правотворчість

Питання про межі тлумачення правових норм є чи не найскладнішим для феномену тлумачення. Його суть полягає у тому, чи можна в процесі тлумачення вносити зміни у діючі норми, а тим більше створювати нові норми права.

Попри досить давню історію, погляди на цю проблему і сьогодні істотно розходяться. Одні, як правило представники неопозитивістських течій в юриспруденції, вважають, що тлумачення і правотворчість несумісні, інші – дотримуються думки, що тлумачення, принаймні судове, і правотворчість нероздільні. Такий погляд на співвідношення судового тлумачення і правотворчості характерний нині не тільки для представників англо-саксонської правової системи, для якої «judge-made-law», тобто право, створене судьями (судове право), є традиційним, а й завойовує все більше прихильників у загальнотеоретичному правознавстві країн континентальної Європи. Більш реалістичний підхід до співвідношення судового тлумачення і правотворчості спостерігається останнім часом також на пострадянському просторі, зокрема в Україні (С. В. Шевчук, В. М. Вагаманюк та ін.). І тим не менше, у вітчизняному загальнотеоретичному і галузевому правознавстві продовжує переважати традиційно-позитивістський підхід до висвітлення зазначеного питання: тлумачення, включаючи судове, не вносить і не може вносити якісь зміни у діючі норми.

Не зупиняючись на детальному аналізі зазначених позицій, відзначимо основні моменти, які важливо враховувати при правозастосовному, насамперед судовому, тлумаченні.

Правотворчість, безперечно, не є функцією (тобто одним із основних напрямів діяльності) правотлумачних органів, у тому числі судів, вклю-

чаючи Конституційний Суд України з його особливими повноваженнями в сфері тлумачення та найвищий судовий орган у системі судів загальної юрисдикції – Верховний Суд України. Наділення їх такою функцією дійсно суперечило б принципу розподілу влади, на що цілком слушно звертають увагу противники судової правотворчості. Тому механічно переносити на вітчизняну правову систему, як і на континентальну правову сім'ю, зміст англійського «judge-made-law» справді некоректно. Разом з тим спрощеним було б розглядати правозастосовну, насамперед судову практику і тим більше практику органів конституційного контролю – конституційних судів, як щось таке, що стоїть окремо від процесу правотворення. Наявність у правотлумачній діяльності елементів правотворення – не аномалія, як це ще нерідко кваліфікується у вітчизняній літературі, а об'єктивна необхідність, яка хоч і має свої межі, проте повністю не може бути виключеною з діяльності Конституційного Суду і судів загальної юрисдикції, оскільки закладена в самій природі їхньої діяльності.

Це обумовлено кількома причинами. По-перше, пошук права не є виключно завданням законодавчих та інших правотворчих органів. Це завдання кожного юриста, який бере участь у розгляді тієї чи іншої конкретної справи, – адвоката, прокурора чи тим більше – судді. Цей пошук не обмежується формально-логічним аналізом тексту закону чи іншого нормативного акта, а часто вимагає звернення до нормативного матеріалу, що знаходиться за межами відповідних текстів національного законодавства – загальних принципів права, які, як свідчить історичний досвід, нерідко формулюються за безпосередньої участі судів і не завжди знаходять пряме чи опосередковане закріплення в конституціях і законах, міжнародної судової практики тощо. Уявлення, що така інтелектуальна діяльність не привносить нічого нового в національну систему права, – це ілюзія.

По-друге, звернення судів до правотворення зумовлено тим, що норми Конституції, до яких вдаються суди в своїй правозастосовній, зокрема правотлумачній діяльності, – це норми прямої дії, що прямо зафіксовано у статті 8 Конституції України. Звернення до суду для захисту конституційних прав безпосередньо на підставі Конституції гарантується державою незалежно від того, конкретизовано її норми (а вони, як правило, викладені в доволі абстрактній формі) в поточному законодавстві, чи ні. За умов таких звернень (а вони зустрічалися також в українській судовій практиці, хоч і нечасто) місію конкретизації конституційних норм змушені брати на себе суди, зокрема

КСУ. За своєю гносеологічною природою і своїми юридичними наслідками така конкретизація не відрізняється від правотворчої діяльності державних правотворчих органів, хоч процедура та форма викладу нормативного матеріалу мають відмінності.

По-третє, без елементів правотворчості не можна обійтися в процесі офіційного тлумачення Конституції і законів Конституційним Судом. Адже воно має на меті, як правило, подолання невизначеності тих чи інших положень Конституції і законів, розкриття, з'ясування і роз'яснення їх об'єктивного внутрішнього смислу (змісту), який не зводиться до виявлення «волі конституцієдавця чи законодавця на момент прийняття акта» (історичного законодавця), а передбачає з'ясування глибинного змісту самого акта з врахуванням змін, які відбулися в суспільному житті після його прийняття. Отже, як зазначав у своїх рішеннях Європейський суд з прав людини, будь-який закон має тлумачитися у світлі умов сьогодення, тобто в процесі тлумачення відповідно до духу часу може змінюватися дух закону, що тлумачиться, чи окремі його положення. А це, як зазначалося, не може не супроводжуватися привнесенням у його зміст «без відповідних словесних змін» нових моментів, про виникнення яких історичні конституцієдавці чи законодавці могли навіть не здогадуватися.

По-четверте, необхідність у судовій правотворчості виникає й тоді, коли в процесі судового тлумачення доводиться долати прогалини в законах та інших нормативних актах. І хоч у таких ситуаціях суди мають діяти особливо виважено і обережно, про що йтиметься далі, відмовити у правосудді, посиляючись на відсутність у законі відповідних положень (норм), суд не може. Це вже стало аксіомою.

Можна, очевидно, дискутувати з приводу точності вживаної у таких випадках термінології – оперувати терміном «судова правотворчість» чи більш коректним терміном «судове правотворення», який використовувався ще за радянських часів, або ще обережнішими термінами «судова добудова права», «судовий розвиток права», як це зустрічається, зокрема, у німецькій літературі [17, с. 98–105]. Проте заперечувати очевидні факти виходу судового тлумачення за межі з'ясування і роз'яснення волі конституцієдавця чи законодавця, наповнення відповідних конституційних чи законодавчих положень, що тлумачаться, змістом, який часто відрізняється від змісту, що вкладався у них конституцієдавцем чи законодавцем, означає залишатися на позиціях крайнього формалізму і до-

гматизму, не сумісних з сучасними уявленнями про право та місце у ньому людини.

Сказане зовсім не означає, що судове тлумачення – правотворення чи судова «добудова» і «розвиток» права не мають меж і визначаються виключно судовим розсудом.

По-перше, тлумачення, яке виходить за межі тексту закону чи іншого нормативно-правового акта, «добудовує» і розвиває їх положення, не може порушувати «єдності правової системи», тобто має уникати логічних суперечностей між цілями норм, що тлумачаться, і загальними цілями права, узгоджуватися з цінностями, закладеними в правову систему, уособленням яких у демократичному суспільстві є насамперед Конституція. Дотримання цих цінностей, які забезпечують наскрізну єдність правової системи, – одна з основних цілей будь-якого тлумачення.

По-друге, тлумачення-правотворення не повинно йти далі, ніж це потрібно для забезпечення стабільності права. Будь-яке тлумачення має підпорядковуватися утвердженню принципу правової певності, тобто впевненості людей у тому, що їхнє правове становище не буде погіршено. Звідси випливають відповідні вимоги до тлумачення, сформульовані, зокрема, у рішеннях Європейського суду з прав людини. Серед них відзначимо такі:

– права і свободи людини не можуть бути обмежені шляхом тлумачення у процесі правозастосовних практик;

– тлумачення не може призводити до звуження змісту і обсягу прав і свобод, спотворювати розуміння їх сутності;

– усі сумніви, що виникають у процесі інтерпретації норм, які регулюють відносини держави і громадянина, мають тлумачитися на користь громадянина;

– усі дозволи щодо громадян необхідно тлумачити або буквально, або ж розширювально, проте аж ніяк не обмежувально. Обмеження дозволів – це виняткова сфера законодавця, а не судового тлумачення.

По-третє, винятковою сферою законодавця є також усунення певних прогалин у законах. Хоч поширена у вітчизняному правознавстві думка про те, що аналогія закону і аналогія права взагалі не стосуються кримінального права, залишається дискусивною, проте не можна не визнати, що застосування аналогії у кримінальному праві є вкрай обмеженим. Відповідно до відомого ще з давніх часів принципу «*nullum crimen, nulla poena sine lege*» (без закону немає ні злочину, ні покарання), який, хоч і опосередковано, знайшов своє відображення у пункті 22 статті 92 Конституції України та в Рішенні Конституційного Суду

України від 30.05.2001 р., судам забороняється, зокрема, застосовувати аналогію закону у випадках виявлення прогалин у кримінальному законі щодо кваліфікації складу злочину, визначення міри покарання за нього тощо. Не можуть створюватися чи навіть змінюватися склади правопорушень та встановлюватися санкції за них на підставі аналогії закону також в адміністративному, податковому та інших галузях публічного права. Це відповідно до згаданого п. 22 статті 92 Конституції України також є прерогативою законодавця.

Недопустиме для суду й створення в процесі правозастосовної і правотлумачної діяльності правових підстав (квазіном, правоположень тощо) для втручання у сферу прав і свобод інших осіб, якщо відсутні застереження щодо допустимості втручання такого роду в Конституції [16, с.75]. Можна, очевидно, назвати й деякі інші обставини, що обумовлюють обмеженість елементів правотворчості судів. Однак, напевно чи можна вважати обґрунтованими пропозиції, які інколи мають місце в пострадянській літературі, про необхідність чітко-

го визначення меж інтерпретаційної і правотворчої судової діяльності, зокрема діяльності конституційних судів, законом. Між судовим тлумаченням і правотворенням межі такі тонкі і рухливі, що їх більш-менш повна регламентація законом неможлива. У кращому разі законом можуть бути зафіксовані лише загальні критерії, якими мали б керуватися суди при визначенні меж своєї інтерпретаційної і правотворчої діяльності. Основним же принципом такої діяльності має залишитися принцип самообмеження. Суди можуть звертатися до «добудови» і розвитку права (правотворення) лише тоді, коли на основі всебічного зважування аргументів «за» і «проти» вони приходять до висновку, що без елементів правотворення реалізація того чи іншого права людини неможлива, інакше кажучи, коли аргументи забезпечення прав людини виявляються вищими, переконливішими в ієрархії цінностей за аргументи дотримання принципу розподілу влади. Права людини – це і є той базовий критерій, який визначає межі судового тлумачення і правотворення.

Список літератури

1. Теория государства и права ; под. ред. А. И. Денисова. – М. : Издательство Московского ун-та, 1967. – 415 с.
2. Общая теория государства и права. Академический курс. – М., 1998. – С. 15–16.
3. Теорія держави і права ; за ред. О. В. Петришина. – Х. : Право, 2014. – 365 с.
4. Скакун О. Ф. Теория государства и права. Энциклопедический курс / О. Ф. Скакун. – Х. : Еспада, 2005. – 839 с.
5. Оксамытний В. В. Теория государства и права / В. В. Оксамытний. – М. : ИМПЭ-ПАБЛИШ, 2004. – 563 с.
6. Любашиц В. Я. Теория государства и права / В. Я. Любашиц, А. Ю. Мордовцев, А. Ю. Мамычев. – Ростов на Дону : Феникс, 2010. – 699 с.
7. Алексеев С. С. Право. Азбука. Теория. Философия. Опыт комплексного исследования / С. С. Алексеев. – М. : Статут, 1999. – 709 с.
8. Юридична енциклопедія : у 6 т. ; редкол. : Ю. С. Шемшученко та ін. – К. : Вид-во «Укр. енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1998–2004. – Т. 6. – 794 с.
9. Бергель Ж.-Л. Общая теория права / Ж.-Л. Бергель. – М. : Nota bene, 2000. – 575 с.
10. F.D.E. Schleiermacher Foundations: General Theory and Art of Interpretation. The Hermeneutics Reader ; ed. R. Moeller-Vollmer–Continum. – New York., 2006.
11. Тропер М. Свобода толкования у конституционного судьи / М. Тропер // Российский ежегодник теории права. – 2011. – № 4. – С. 191–193.
12. Методологическое сознание в современной науке. – К. : Наукова думка, 1989. – 333 с.
13. Капліна О. В. Правозастосовне тлумачення норм кримінально-процесуального права / О. В. Капліна. – Х. : Право, 2008. – 290 с.
14. Радбрух Г. Философия права / Г. Радбрух ; пер. с нем. – М. : Международные отношения, 2004. – 238 с.
15. Черданцев А. Ф. Толкование права и договора / А. Ф. Черданцев. – М. : Юнити-Дана, 2003. – 381 с.
16. Гончаров В. В. Динамічне тлумачення юридичних норм / В. В. Гончаров. – Львів : Сполом, 2013. – 249 с.
17. Ципеліус Р. Юридична методологія / Р. Ципеліус. – К. : Реферат, 2004. – 173 с.
18. Алексеев С. С. Общая теория права. М., 2008. – С. 20.
19. Загальна теорія держави і права. – Х., 2009. – С. 33–34.
20. Теорія держави і права. – Х., 2014. – С. 40.

M. Koziubra

LEGAL INTERPRETATION: THE ISSUES OF METHODOLOGY

In the article the author analyses the issues of methodology of legal interpretation that became topical in the post-Soviet countries, as well as in Ukrainian general legal studies, in last two decades: interrelation of science and art, static and dynamic approaches to legal interpretation, interpretation and law-making etc.

Keywords: legal interpretation, methodology, science, art, static and dynamic approach, law-making.

Матеріал надійшов 18.02.2014